

**Mustafa Altunkaya, *Bahru'l-Ulûm Tefsirinin*
(Ali Semerkandî) Tasavvufî Açından İncelenmesi,
AÜSBE, Ankara 2012, 362 s.**

Öncel DEMİRDAŞ*

Ankara Çamlıdere'de medfun Şeyh Ali b. Yahyâ es-Semerkandî (ö. 1456)'nin tefsirinin yazmaları üzerinde yapılan çalışma, İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi Mustafa Altunkaya tarafından kaleme alınmıştır. Araştırmacının çalışması için esas aldığı nüsha, yurtiçinde ve yurtdışında mevcut nüshalar içerisinde Süleymaniye Kütüphanesi nüshasıdır. Tezin konusu, dönemin tasavvuf anlayışı, şeyhin tasavvufî kişiliği, tasavvufî kavramların ve usûl-i aşerenin tefsirde ele alınışından ibarettir. Eserin müellifinin mutasavvıf oluşu ve en hacimli eseri *Bahru'l-Ulûm* tefsiri üzerinde bugüne kadar çalışılmamış olması, yine son yıllarda söz konusu eserin aynı isimde bir başka tefsir ile karıştırılıyor olması, çalışmanın önemini artırmaktadır.

Altunkaya'ya göre, Ali Semerkandî'nin *Bahru'l-Ulûm*'u ile karıştırılan ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 983)'ye âit matbû tefsirin adı gerçekte *Bahru'l-Ulûm* değil, "تفسير ابي الليث/Tefsiru Ebi'l-Leys"dir. Nitekim Ebu'l-Leys'in tefsiri, *Keşfü'z-Zünûn*'da ve diğer tabakat kitaplarında da *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm* veya *Tefsiru Ebi'l-Leys* şeklinde geçmektedir. Mısır'da bir kataloglama hatasından kaynaklanan bu karışıklık, yıllarca Ali Semerkandî'nin *Bahru'l-Ulûm*'unun gölgede kalmasına neden olmuştur. Bu hususu nitekim Ebu'l-Leys'in tefsiri üzerine doktora çalışması yapan Yemenli akademisyen Dr. Yahya Savâb da belirtmekte ve delilleriyle *Bahru'l-Ulûm* adının Ebu'l-Leys'in tefsirine değil, Ali Semerkandî'nin tefsirine âit olduğunu bildirmektedir.

Çalışmada Ali Semerkandî ve *Bahru'l-Ulûm* ile ilgili makale, araştırma, belge, master ve doktora çalışmalarının yanısıra kitap, makale, tez, berât, külliye şartnamesi, arşiv belgesi, not ve sâir dokümanlar kullanılarak Ali Semerkandî'nin sûfî kişiliği, tasavvuf anlayışı, tasavvufî kavramlara yaklaşımı incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, dönemin tasavvuf anlayışına değinilmiş, Semerkandî hazretlerinin hayatı verilip çalışmanın ana eksenine hazırlık

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ekremsakar@hotmail.com)

yapılmıştır. Buna göre Alâeddîn-i Buhârî (ö. 803/1400)'nin öğrencisi Şeyh Alâeddîn Ali b. Yahyâ Semerkandî (1306-1456) Isfahan veya Semerkand doğumlu bir Halvetî halifesi olan babasının yanında, başlangıç tahsilini yaparak bilim dünyasına ilk adımını atmış bir sûfi müfessirdir. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'ndeki el yazması *Menâkıbnâme-i Ali Semerkandî*'ye dayandırarak ailesinden, babası Seyyid Yahyâ Şîrvânî (ö. 1464), annesi Tacu'l-Mestûrât ve kardeşi Ahmed-i Kebir'in adından söz edilmektedir.

Yine, 1571 yılında II. Selim Han'a âit 'Berat-ı Hümâyun'a istinâden, Semerkandî hazretlerinin, Hz. Ömer'in dördüncü batın (Farûkiye) sülâlesine mensup olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca soyundan gelen âlimler arasında, Keşan kadılığı da yapmış Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden Ahmet Hulûsi Efendi (1318/1899)'den bahsedilmektedir. Yakın dönemde Ebu Bekir Sıddık Efendi, Otacı Şihlar köyünde Şeyh Abdurrahman Efendi ile Bardakçılar köyünde Halil Dede'nin de adları geçmektedir. Arşiv belgelerinde Ali Semerkandî mevkûfâtından olduğu sâbit olan Sığırcık Suyu o günden bugüne bir vakıf hizmeti olarak kullanılmış ve teberrüken mücâvir yerlere hatta Kırım'a kadar götürülmüştür. Suyun kaynağı Çamlıdere'nin kuzeyinde Karabük Sudeyaka Köyü, Şihlar mahallesi yakınlarındadır. Yine çalışmada zikredilen ve yer yer fotoğrafı verilen arşiv belgelerine dayanılarak Hanefî fakih, mutasavvıf, müfessir ve mütekellim olan şeyhin yöresinden vergi alınmadığı, halkının askerlikten muaf tutulduğu, hatta Cumhuriyet dönemine kadar hazîne-i hâssadan bu vakıfların faaliyetlerine katkı mâhiyetinde pay gönderildiği bilgisine yer verilmektedir.

Tez çalışması, müellifin *Bahrü'l-Ulûm* adlı tefsiri çerçevesinde yapılmıştır. Bu tefsir, sûfi karakter taşıdığı için tasavvuf düşüncesi ile tefsir ilmi arasındaki bağlantıya da değinen araştırmacı, tasavvuf ile tefsir arasındaki en önemli münâsebetin, tasavvufun dış kaynaklı olduğunu dillendirerek ona saldıranlara cevap verircesine Kur'ân tefsirinin tasavvufa referans olduğunu belirtir.

Araştırmacı; tasavvufun tecrübe ile anlaşılan *hâl* ilmi olduğu ve elde edilmesinin kalbî yöntemlere bağlı olduğundan hareketle, özü itibarıyla Kur'ân vahyinin nasıl yaşanacağını anlatan bir ilim olduğunu söylemektedir. Ona göre sûfi yaşam, ahlâkî ilke ve pratiklere dayanmakta ve iman-İslâm-ihsan tanımlamasındaki yükseliş süreci, olgunluk safhası "ihsan" a karşılık gelen bir ruhî olgunluğu resmetmektedir.

Tefsir ilmi de, Kur'ân mefhumlarının, toplumun anlayacağı dile aktarılması anlamında alındığı taktirde tasavvuf ile bir bütünlük oluşturmaktadır.

Böylece âlemlere yol gösterici bir rahmet olarak indirilen Kur’ân-ı Kerim özü, hakikati, ruhuyla bir klavuz olacak; topluma açıklanması gereken hususları açıklayacak, yaşanarak, hissedilerek yazılan bir *canlı tasavvufî-işârî tefsîr* hâlinde taayyün edecektir.

Başlangıçta sahâbe ve tâbiunun açıklamalarından ibaret nakli tefsire mutasavvıfların da kendi görüşlerine uygun düşen tefsirler ile katkıda bulunarak tasavvufî tefsirlerin oluşmasını sağladıklarını dile getiren araştırmacı, bu yeni ekol ile âyetlerin şeriâta ters düşmeyen derûnî (ezoterik) yorumlarının yapıldığını ve *Bahru’l-Ulûm*’un bu hassasiyeti taşıdığını belirtir. Âyetin zâhirî anlamı ve Arubet selikası ile (Arap dili ve kültürünün yapısıyla) bağdaşmayan bâtinî yorumlar da yapılageldiğini ancak bunların mezmum ve merdud addedildiğini belirtir.

Tefsir ilmi için, bütün ilimlerin başı olduğunu söyleyen Ali b. Yahyâ es-Semerkandî’nin, yazdığı tefsirin girişinde şeriâttan kopuk, Kur’an’ı ve hadisleri referans almayan indî görüşlerin merdud olduğunu söylediğini aktardıktan sonra mânevî tasfiye olmadan Kur’ân’ın esrârından hisse alabilmenin mümkün olmadığını belirtir. Akabinde Ali Semerkandî’den yine bir âyetin tasavvufî yorumu ile sözünü destekler: “Arınmışlık içinde ona yaklaşmayanlara âyetlerin sırrı açılmaz.”

***Bahru’l-Ulûm*’da Usûl-i Aşere**

“Tevbe”, “Zühd”, “Tevekkül”, “Kanaat”, “Uzlet”, “Zikir”, “Teveccüh”, “Murâkabe”, “Sabır”, “Rızâ” kavramlarından oluşan ve Necmeddin-i Kübrâ’nın “Usûl-i Aşere” olarak isimlendirdiği on kavram, *Bahru’l-Ulûm*’da inceleyen araştırmacı, Ali Semerkandî’nin bu kavramlar üzerinde sayfalarca durduğunu, bu kavramların tefsirine özel bir önem verdiğini belirtir. Kalbi uzunca anlatıp kalbin hallerini sıralayan Şeyh’in tasavvuf anlayışı da bu kavramların ele alınış biçiminde şekillenmektedir.

Kavramların önce sözlük anlamlarını, zâhirî mânâlarını verip bunlar üzerinde dirâî vukûfiyetini sergileyen Şeyh, kavramlarla ilgili rivâyetlere genişçe yer vermektedir. Bu da onun tasavvuf anlayışının zâhir-şeriât-rivâyet bağlamında kalbe tahattur eden mârifetler etrafında şekillendiğini göstermektedir.

Söz konusu kavramlardan en çok zikir üzerinde duran *Bahru’l-Ulûm* müellifi Bakara sûresinin yüz elli ikinci âyetinin tefsirinde zikri şöyle tarif eder: “Zikir, O’nun hizmetiyle meşgul olmak, zâhir ve bâtin olarak Allah’tan başkasını unutmaktır.” Aynı düzlemde Enfal sûresi kırk beşinci âyetin tef-

sirinde ise şunları kaydeder: “Kalbini mâsivâdan tahliye eden kişi, kalbi muhabbet güneşiyle aydınlanır. Allâh’ın azamet parıltıları oraya vurur ve kalbi saf ve tertemiz olur. Sevgili, kalb vadisine inince yabancılar oradan çıkar. Bir kısım insanlar der ki, bana göre vakitlerin en buğuzlu olanı, iftar vaktidir. Zira o zaman diliminde yemek yerim ve bu beni zikirden alıkoyar.”

Semerkandî hazretleri zikrin uzunca faydalarını zikreder ve âyetler ile bu faydaları tek tek sıralar. Şöyle ki; Allah buyuruyor: *Beni şükür ile zikredin! Ben de sizi nimeti artırarak zikredeyim.* (لأن شكرتم لازيدنكم/Şükrederseniz artırırım), Beni sabır ile zikredin Ben de sizi mükâfat vererek zikredeyim (انما الصابرون اجرهم بغير حساب/Sabredenlere kuşkusuz mükâfatları hesapsız verilir), Beni tevekkül ile zikredin Ben sizi kifâyet ile/size kâfi gelerek zikredeyim (و من يتوكل على الله فهو حسبه/Kim Allâh’a tevekkül ederse Allâh ona kafidir.” Bu şekilde her bir zikrin pratik karşılığını alarak yine faydalarını sıralar. Buna göre zikir: “Nimeti artırır; mükâfât olarak döner; Allâh’ı vekil ve kefil yapar; rahmet olur; bağışlanma olur; Hidâyet (yol gösterici) olur; şiddet ve sıkıntıda hatırlanmayı sağlar; nimet ve lütuflara ulaştırır; kıyamet günü sevâba dönüşür; âhirette hatırlatır; yalnız başına kaldığında yetişir; güven ve atâ/bağış olur; kurtarıcı olur; Allâh’ın daha çok ilgilenmesini sağlar; kerâmete, değere dönüşür; darlıkta genişlik olur; tatavvul (etkiler, tesir bırakır); mauneti celb eder (yardımı getirir); şeytanı uzak tutar; refahı artar; zarara uğramaz; perdeleri kaldırır, hakikati görmeyi sağlar; beşeriyet zulümâtından kurtarır, rububiyet nurlarına ulaştırır.

Tanıtmaya çalıştığımız doktora çalışması, Ali Semerkandî hakkında bilinmeyen veya yanlış bilinen birçok hususu vuzûha kavuşturmuştur. Sözelimi evlenmediğine veya hayatı boyunca çobanlık yaptığına ilişkin halk arasında dolaşan söylentilerin ilmî bir karşılığının olmadığı anlaşılmıştır. Yine Şeyh’in kabrinin Mersin Zeyne’de mi yoksa Ankara Çamlıdere’de mi olduğu hususu öteden beri tartışılmalı bir konudur ve araştırmacı bu hususta şeyhin Ankara’da medfûn bulunduğunu, Mersin Zeyne’de çocukları, birinci eşi, torunları ve vakıf gayrimenkulleri bulunduğunu belirtmektedir. Bu tartışmanın zamanla vakıf mütevellileri arasında hazineden daha fazla pay alma ve vergi-askerlik gibi çeşitli imtiyazlardan yararlanma amacıyla ortaya çıktığını, Cumhuriyetten sonra ise uzun yıllar bu tartışmaların olmadığını çünkü Ali Semerkandî vakıflarının ekonomik değerinin kalmadığını belirtmektedir. Özelde Ankara’nın genel olarak İslâm âleminin sahip olduğu ve kelâm, hadis, fıkıh, tefsir ilimlerinde otorite bir sûfi müfessirin tanıtımına katkıda bulunan bu çalışmanın, benzer çalışmalara kılavuz olmasını temenni ediyoruz.